

Katarzyna Plebańczyk

OBSERWATORIUM KULTURY – IDEE, POMYSŁY, MOŻLIWOŚCI

Stwierdzenie Marshalla McLuhana o tym, że „z ery, w której biznes był naszą kulturą, znaleźliśmy się w erze, w której kultura staje się naszym biznesem” staje się mottem wszystkich, którzy „pracują w kulturze”, niezależnie od tego, czy są twórcami, czy zarządzającymi, czy też obserwują kulturę z innej perspektywy. Mówimy dziś o profesjonalizacji całego sektora kultury, o przemysłach kultury i turystyce kulturowej, co powoduje, że kultura staje się poważnym źródłem zatrudnienia dla wielu społeczeństw.

Sektor kultury jest bardzo zróżnicowany, nie tylko w kontekście rodzajów działalności, ale również w kontekście finansowania, polityki i ekonomii. Rozumienie kultury jest bardzo szerokie; nie ogranicza się jedynie do sfery publicznej, zinstytucjonalizowanej. Do głosu dochodzą działania prywatne oraz partnerstwa publiczno-prywatne. Trwa dyskusja na temat zmieniającego się wzorca człowieka kulturalnego, modelu uczestnictwa w kulturze.

Dzięki rozwojowi technologicznemu (zwłaszcza cyfrowemu) każdy może mieć dostęp do takiej kultury, do jakiej zechce. I, wbrew wcześniejszym obawom, nie powoduje to odejścia od „żywych” instytucji – wprost przeciwnie, w ostatnich latach np. liczba publiczności teatrów czy muzeów znacząco rośnie (pokazują to np. statystyki GUS)¹. Odbiorca może, i chce, być jednocześnie „twórcą” – powszechnie przetwarzane są materialne wytwory kultury, jak dzieła sztuki czy muzyka. Niekonieczne dzieje się to w celu tworzenia nowego dzieła sztuki (choć i artyści zawsze „przetwarzali” dokonania innych), a bardzo często po to, by sprawdzić własne możliwości, by podzielić się z innymi efektem, ale i metodą. Powszechny dostęp do Internetu prowadzi do tego, że jest to najpopularniejsze źródło wiedzy i informacji. Zgodnie z obiegowym stwierdzeniem – że jeśli czegoś nie ma w sieci, to nie istnieje – jesteśmy wręcz zalewani informacjami. W wielu dziedzinach Internet zastępuje publikacje drukowane z bardzo prozaicznego powodu – czasu, w jakim informacje mogą zostać upowszechnione. Problemem staje się jednak nie tyle gromadzenie danych i informacji, ale odpowiedzialne nimi zarządzanie, selekcja i klasyfikacja według przydatności do określonych celów.

¹ *Kultura w 2008 r.*, GUS – Warszawa 2009, dostępny na <http://www.stat.gov.pl>

W sektorze kultury nie wypracowano dotąd skutecznych mechanizmów gromadzenia danych i zdobywania wiedzy niezbędnej do zarządzania. Skutkiem tego „rozwój społeczeństwa informacyjnego, w tym dostępność nowoczesnych narzędzi teleinformatycznych, powoduje, że widoczny staje się brak łatwo dostępnych informacji, niezbędnych w codziennej praktyce zarządzania oraz rosnące zapotrzebowanie na współpracę wszystkich zainteresowanych podmiotów”².

Odpowiedzią na te problemy jest tworzenie w wielu krajach tzw. „obserwatoriów kultury” (ang. *observatory of culture, cultural observatory*), czy też „laboratoriów kultury” (ang. *laboratory of culture*). Organizacje te, stawiające sobie za cel *obserwowanie kultury*, zajmują się przede wszystkim gromadzeniem i przetwarzaniem danych, prowadzą badania dotyczące kultury, stymulują wymianę wiedzy i doświadczeń, udostępniają informacje posegregowane według potrzeb różnych grup użytkowników. Pojęcie *obserwatorium* jest najpowszechniej przyjęte, choć jest samo w sobie dość nieprecyzyjne – np. Małgorzata Kisilowska dowodzi, że zawęża ono pole działania instytucji i przypisuje jej funkcje pasywne³. Rzeczywiście, pierwsze organizacje tego typu głównie gromadziły i przetwarzały dane, prowadziły badania na zamówienie – od lat 90. jednak ich status jest nieco inny. Ma to związek m.in. z rozwojem technologicznym (zwłaszcza cyfrowym) i wychodzeniem w kierunku stymulowania rozwoju kultury. Dzisiejsze obserwatoria organizują spotkania, konferencje, warsztaty, są źródłem kontaktów w kulturze, informują o wydarzeniach; zebrane informacje udostępniają dla celów zarządzania kulturą i kreowania polityki kulturalnej, ułatwianiu współpracy kulturalnej na różnych szczeblach. Chcą być aktywnym graczem na rynku kultury – stąd coraz częściej pojawiające się pojęcie „laboratorium kultury” (np. *LabforCulture*). Nazwa ta jest jednak mniej powszechna, pojawia się raczej w kontekście wyróżnienia niż pokazania innego rodzaju działalności.

Na świecie istnieje współcześnie wiele instytucji znanych jako „obserwatoria” czy „laboratoria” kultury. Cele, zakres i formy działania placówek są różne – od skali regionalnej po międzynarodową, od, wyłącznie, obserwacji zjawisk po czynne włączanie się w świadome kreowanie polityki kulturalnej. Tematem tym zajął się J. Mark Schuster – na zlecenie *The Pew Charitable Trust* przeprowadził w 1999 r. analizę istniejących systemów, modeli informacyjnych o kulturze, w celu podjęcia próby wskazania, czy któryś z nich mógłby być adaptowany (w części lub całości) na rynek amerykański⁴.

Badacz pytał o to, „jaka jest struktura infrastruktury informacyjnej w dziedzinie polityki kulturalnej? Jak prowadzi się rozmaite działania badawcze, takie jak gromadzenie i analiza danych (...), opracowywanie informacji, dokumentacja, katalogowanie i archiwizowanie, rozpowszechnianie i komunikacja?”⁵.

Badania związane z informacją w polityce kulturalnej są prowadzone przez najróżniejsze organizacje i instytucje, działające w ramach funduszy tak publicznych, jak i prywatnych. J. Mark Schuster, przystępując do analizy infrastruktury badawczej, wyodrębnił

² M. Kisilowska, *Obserwatorium kultury jako ośrodek zarządzania wiedzą*. Seria „Raporty. Analizy. Opinie”, Warszawa 2005, s. 5 (wersja PDF dostępna na stronie <http://www.nck.pl>).

³ Tamże.

⁴ J.M. Schuster, *Informacja w polityce kulturalnej. Infrastruktura informacyjna i badawcza*, Kraków 2007.

⁵ Tamże, s. 4–5.

kilka modeli, dzieląc je na wstępnie na: modele oparte na instytucjach i te działające pozainstytucjonalnie, zauważając jednak, że trudno tu mówić o systemowości, a większość podanych przykładów łączy elementy kilku modeli⁶.

Wśród modeli opartych na instytucjach wyróżnia on:

- Dział badawczy agencji rządowej finansującej kulturę – to wyodrębnione jednostki na najwyższym poziomie administracyjnym danego kraju, działające w strukturach różnych ministerstw. Zajmują się zarządzaniem ogólnokrajowym potencjałem badawczym i informacyjnym, prowadzą i zlecają badania, świadczą usługi dokumentacyjne.
- Krajowy urząd statystyczny – w większości krajów urzędy statystyczne gromadzą i przetwarzają dane dotyczące sektora kultury.
- Niezależny instytut badawczy typu non profit – Schuster podkreśla, że model taki daje możliwość uwolnienia sfery badań i informacji od nacisków politycznych, podając przykład holenderskiego *Boekmantstichting*.
- Desygnowany przez rząd uniwersytecki ośrodek badawczy – najsilniejszym takim ośrodkiem jest francuski *Centre National de la Recherche Scientifique*. Ten model pozwala nie tylko na oderwanie od polityki, ale i na prowadzenie działalności o bardziej naukowym charakterze oraz powiązanie z uniwersyteckimi programami dydaktycznymi i szkoleniowymi.
- Prywatna firma konsultingowa – w założeniu jest to forma działalności o charakterze komercyjnym i wiele takich firm prowadzi raczej doraźne badania związane z polityką kulturalną. Jako przykład firmy prowadzącej działalność na szerokiej skali Schuster podaje, wyjątkowy jednak w skali całego zjawiska, *International Intelligence on Culture* w Londynie – firmę, która odziedziczyła prywatyzowany potencjał badawczy i informacyjny *Arts Council of Great Britain*.
- Obserwatorium kultury – to forma łącząca różne modele. Instytucje określające się tym mianem zajmują się różnymi elementami badań nad informacją w kulturze, a ponieważ zwykle nie działają w ramach struktur rządowych, to w ramach jednego kraju potrafi ich działać nawet kilka (np. we Francji). Wzrost liczby tego typu instytucji zainteresował UNESCO, gdzie powstał pomysł połączenia ich w międzynarodową sieć.

Schuster słusznie zauważa, że wiele instytucji badawczych czy informacyjnych już działa w ramach sieci (wyodrębnia je jako modele nieoparte na instytucjach). Podaje przykłady dwóch największych europejskich organizacji – CIRCLE i ERICArts. Należy poświęcić im chwilę uwagi.

CIRCLE – *Cultural Information and Research Centres Liaison in Europe* – jest siecią o jednej z najdłuższych tradycji, określa się jako organizacja pozarządowa typu *think-tank*.

To ostatnie pojęcie wymaga dodatkowego komentarza – *think-tank* wywodzi się z języka angielskiego i oznacza dosłownie *zbiornik myśli*. Z założenia jest to niezależny, niedziałający dla zysku ośrodek zajmujący się badaniami i analizami dotyczącymi spraw publicznych. Do celów działalności *think-tanków* należy zazwyczaj poszukiwa-

⁶ Por. K. Plebańczyk „Informacja w polityce kulturalnej” – recenzja książki J. Marka Schustera”, (w:) Ł. Gawęł, E. Orzechowski (red.), *Zarządzanie w kulturze*, t. 9, Kraków 2008.

nie sposobów rozwiązania problemów społecznych i udział w publicznej debacie. Spotkać można również szersze rozumienie tego pojęcia – jako oznaczenie grupy osób lub instytucji mających podobne cele, ale niekoniecznie posiadających status organizacji pozarządowych.

Historia sieci CIRCLE sięga lat 70.; wspierana przez Radę Europy, ukonstytuowała się w 1985 r., zrzeszając wówczas 10 instytucji z różnych krajów. Stanowiła pierwszą zinstytucjonalizowaną możliwość spotykania się w celu dyskusji na temat tego, co dzieje się w kulturze, śledzenia zmieniających się tendencji w polityce kulturalnej, ale przede wszystkim połączyła grupę badaczy, którzy poza działaniem w sieci pracują w wielu różnorodnych instytucjach – od lat np. sekretarzem generalnym CIRCLE jest Péter Inkei, będący jednocześnie dyrektorem *Budapest Observatory. Regional Observatory on Financing Culture in East-Central Europe*. W zarządzie zasiada też Kirill Razlogov, dyrektor *Russian Institute for Cultural Research*⁷.

ERICArts – *European Research Institute for Comparative Cultural Policy and the Arts* – jest ściśle powiązany z CIRCLE⁸. Powstał dzięki *European Association of Cultural Researchers* i Centrum Doskonałości działającym w dziedzinie kultury różnych krajów europejskich. Jest to niezależna, ponadnarodowa organizacja, prowadząca badania porównawcze i monitorująca wszystkie dziedziny kultury (m.in. politykę kulturalną, sytuację zawodów kultury, przemysł kulturowy i media, zarządzanie sztuką i zbiorami, kształcenie artystyczne). Jej celem jest promowanie dialogu kulturowego i naukowego w Europie i na świecie poprzez m.in. działalność wydawniczą, konferencje, usługi internetowe. Główne obszary działania to: porównywanie polityki i systemów zarządzania kulturą, badanie trendów i potrzeb w zakresie europejskiej współpracy kulturalnej i naukowej, wymiana pracowników sztuki i mediów, podnoszenie kwalifikacji zawodowych pracowników w sektorze kultury i mediów, rozwój przemysłu kulturalnego. Jak wskazuje pełna nazwa – nie jest siecią. Placówka powstała jako stały ośrodek z własnym personelem badawczym, a jej idea jest pozostawanie organizacją niezależną i działającą na terenie całej Europy. Za najważniejsze dokonanie ERICArts uważa się opracowanie na zlecenie Rady Europy, przy pomocy CIRCLE, w 2000 r. kompendium na temat polityki kulturalnej poszczególnych państw Europy⁹.

Obie organizacje doskonale mieszczą się w definicji obserwatorium kultury, prezentując jednocześnie różne podejście do *obserwowania*.

Na przestrzeni lat działająca od 1949 r. Rada Europy angażowała się w liczne ogólnoeuropejskie projekty związane z polityką kulturalną. Nie tworzyła jednak stałych jednostek badawczych, raczej podejmowała pojawiające się w projektach i programach problemy i poddawała je międzynarodowej ocenie. Sama w sobie jest ośrodkiem monitorującym działania w kulturze, silnie koncentruje się na relacjach między kulturą a społeczeństwem.

Dostrzegając skalę zjawiska mnożących się obserwatoriów, Rada Europy powołała Forum Europejskich Sieci Kulturalnych (*Forum des Réseaux Culturels Européens*), czyli „sieć sieci w dziedzinie kultury”. Jest ono zwoływane regularnie w Strasburgu. Program

⁷ <http://www.circle-network.jaaz.pl>

⁸ <http://www.ericarts.org>

⁹ Rada Europy/ERICArts, *Cultural Policies In Europe: a Compendium of Basic Facts and Trends*. ARCult Media, Bonn 2000.

każdego spotkania koncentruje się wokół określonego, ustalonego wcześniej tematu – uzupełniając tym samym działalność CIRCLE.

Culturelink (*Network of Networks for Research and Cooperation in Cultural Development*, czyli Sieć Sieci Badań i Współpracy w Obszarze Rozwoju Kultury, została stworzona przez UNESCO i Radę Europy w 1989 r., a obecnie mieści się w *Institute for International Relations* w Zagrzebiu, w Chorwacji¹⁰. Misją *Culturelink* jest rozwój komunikacji i współpracy między członkami sieci. Za cel długoterminowy przyjęto stworzenie światowego systemu informacyjnego dla badań i współpracy nad rozwojem kultury. Działania skupiają się wokół gromadzenia, przetwarzania i rozpowszechniania informacji o życiu kulturalnym, rozwoju i polityce kulturalnej poszczególnych państw. Zadania te realizowane są na różnych płaszczyznach: poprzez portal internetowy, przygotowywanie własnych baz danych instytucji, projektów badawczych, publikacji, działań artystycznych, współpracy międzynarodowej, także poprzez publikacje. Głównym obszarem działań jest promocja wspólnych projektów badawczych regionalnych, międzyregionalnych i międzynarodowych dotyczących polityki kulturalnej, komunikacji międzynarodowej, tożsamości kulturowej oraz wpływu reform na sytuację kultury.

Ponad połowa spośród działających dziś 38 obserwatoriów powstała przed 1970 r.¹¹. W 1989 r. utworzono *Observatoire des Politiques Culturelles* (Grenoble, Francja) i wspomniany już wcześniej *Culturelink* z siedzibą w Paryżu (Francja).

Między 1992 a 1994 r. zaczęły działać m.in. *European Audiovisual Observatory* w Strasburgu, *ERICarts* z siedzibą w Bonn (Niemcy) i *EUCLID* (Manchester i Liverpool, Wielka Brytania).

Po 1995 r. obserwatoria kultury lawinowo tworzono w najróżniejszych częściach świata (z czego aż 14% po 2000 roku), m.in.:

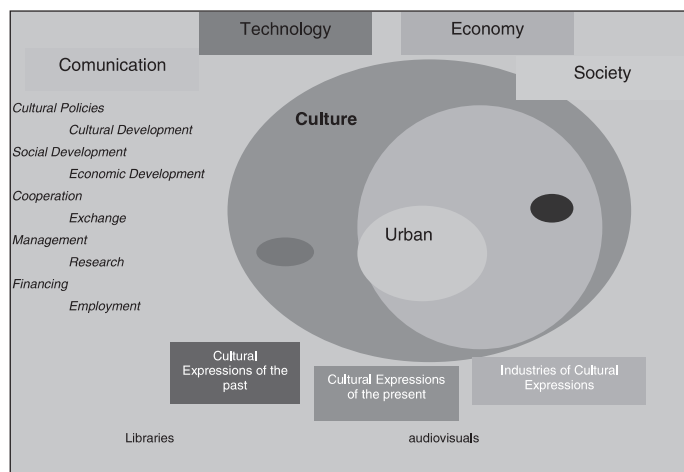
- *Interarts*, Barcelona, Hiszpania
- *Center for Cultural Policy Research*, Göteborg, Szwecja
- *Observatory of Cultural Activities*, Lisbona, Portugalia
- *ICAn*, Nottingham, Wielka Brytania
- *Observatorio de Cultura Urbana*, Bogota, Columbia
- *Observatorio del Caribe Colombiano*, Cartagena de Indias, Columbia
- *Asia-Europe Foundation*, Singapur
- *Observatorio Cultural*, Buenos Aires, Argentyna
- *Creative Exchange*, Londyn, Wielka Brytania
- *Observatorio Culturale del Piemonte*, Turyn, Włochy
- *The Budapest Observatory*, Budapeszt, Węgry
- *Iniciativa Latinoamericana*, Montevideo, Urugwaj
- *Observatorio de Políticas Culturales Municipales*, Montevideo, Urugwaj
- *Observatory of Cultural Policies in Africa*, Maputo, Mozambik
- *Observatorio OIC*, Buenos Aires, Argentyna
- *Consejo Nacional de la Cultura y Las Artes CNCA*, Chile.

¹⁰ <http://www.culturelink.org>

¹¹ Wyniki badań przeprowadzonych na potrzeby pracy doktorskiej Cristiny Ortegi Nuere z University of Deusto (Bilbao, Hiszpania) – zostały one zaprezentowane na konferencji grupy roboczej *Cultural Observatories and Cultural Information and Knowledge* działającej przy ENCATC, w grudniu 2008 r. w Bilbao (Hiszpania). Materiały udostępnione dzięki uprzejmości autorki badań.

Najwięcej obserwatoriów działa w Europie – 20, aż 10 w Ameryce Południowej, po kilka w Ameryce Północnej i Afryce i jedno w Azji. Część z nich ma bardzo wysoką pozycję, stanowiąc wiarygodne źródło informacji i danych.

Działalność obserwatoriów skupia się na bardzo różnorodnych polach – od polityki kulturalnej, przez współpracę, zarządzanie, aż po rynek pracy w kulturze, w kontekście rozwoju technologii, ekonomii, rozwoju cywilizacyjnego i społecznego. Jedne stawiają sobie za zadanie stymulowanie rozwoju poprzez wpływanie na procesy decyzyjne, inne poprzez tworzenie naukowych opracowań, studiów, planów i programów, które mogłyby na ten rozwój wpływać.

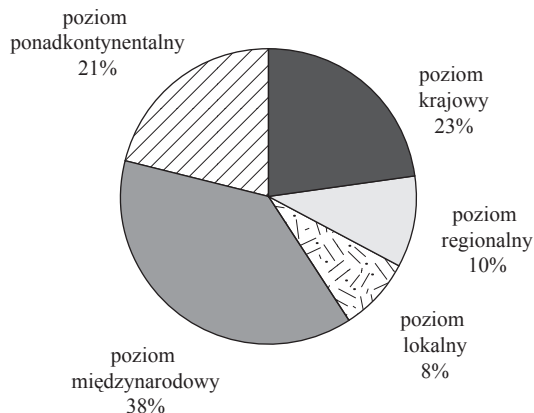

Schemat 1. Pola działalności obserwatoriów kultury

Źródło: Cristina Ortega Nuere – wyniki badań udostępnione przez autorkę.

Istniejące obserwatoria zakładają również różny zasięg oddziaływania, wyrażony w nazwach, deklaracjach i rzeczywistych działaniach, np. *The Budapest Observatory – Regional Observatory on Financing Culture in East-Central Europe* (BO) jest zarządzane przez Fundację Środkowo-Wschodnio-Europejskiego Obserwatorium Kultury (*Foundation for the East-Central European Cultural Observatory*) i zakresem działań obejmuje 18 krajów o wspólnej historii i spuściznie postkomunistycznej (w tym Polskę). Misją BO jest „pomoc tym, którzy chcą wiedzieć więcej o warunkach (finansach, prawie, zarządzaniu, polityce) życia kulturalnego (działalności, produktach i organizacjach) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej”. Działania obserwatorium koncentrują się na wymianie doświadczeń i informacji, m.in. poprzez tworzenie katalogów tzw. dobrych praktyk, skutecznych i błędnych polityk sektorowych, finansowania kultury. Do jego celów należy też wspieranie badań, nawiązywanie kontaktów w obszarze finansowania kultury, polityki kulturalnej, prawa i statystyki¹².

¹² <http://www.budobs.org>

Schemat 2. Zasięg oddziaływania obserwatoriów kultury

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań Cristiny Ortegi Nuere.

Nazwa *obserwatorium kultury* stała się bardzo popularna i jest stosowana do określania różnorodnych działań. Do obserwatoriów zalicza się funkcjonującą pod auspicjami UNESCO *International Network of Observatories in Cultural Policies*. To międzynarodowa sieć współpracy ośrodków gromadzących informacje dotyczące polityki kulturalnej. Celem tej współpracy ma być stała wymiana informacji na szczeblu międzynarodowym z zakresu planowania i oceny polityki kulturalnej, promocji badań naukowych oraz analizy polityki kulturalnej. Sieć w założeniu powinna odwzorowywać zróżnicowanie geokulturowe, poprawiać koordynację działań oraz wskazywać ośrodki odpowiedzialne za realizację pewnych inicjatyw w danym regionie¹³.

Sieć *LabforCulture* to projekt, który powstał w *European Cultural Foundation*, a jego celem jest stworzenie centrum zarządzania wiedzą w aspekcie współpracy kulturalnej w Unii Europejskiej. Działania *LabforCulture* skupiają się na tworzeniu internetowego centrum informacji wspomaganego przez różnego rodzaju inne programy. Celem projektu jest wspieranie europejskiej współpracy w sektorze kultury, międzynarodowej wymiany kulturalnej, inicjowanie debaty kulturalnej i rozpowszechnianie informacji dotyczących działań w obrębie kultury oraz współpraca przy europejskich badaniach naukowych dotyczących sektora kultury. Portal przeznaczony jest dla wszystkich związanych zawodowo bądź zainteresowanych europejską współpracą kulturalną. *LabforCulture* został utworzony pierwotnie w formie pilotażu na okres 2004–2008, działa jednak do dziś, ma wersje językowe w kilku najpopularniejszych językach Unii oraz wersję polską¹⁴.

Warto też wspomnieć o funkcjonującej przy sieci ENCATC *Working Group: Cultural Observatories and Cultural Information and Knowledge*, której celem jest monitoro-

¹³ <http://www.unesco.org/culture/development/observatories>

¹⁴ <http://www.labforculture.org>

wanie zjawisk kulturalnych. Skupia ona przedstawicieli zarówno środowisk naukowych, jak i przedstawicieli istniejących obserwatoriów i sieci¹⁵.

Zainteresowanie tą formą działalności jest zauważalne w Polsce dopiero w ostatnich kilku latach. Powstało przynajmniej kilka form prawnych, mających na celu *obserwowanie kultury* oraz program grantowy MKiDN realizowany przez NCK.

W 2005 r. powołano *Obserwatorium Kultury Polskiej* – założycielami fundacji byli: Jacek Bromski (Stowarzyszenie Filmów Polskich), Maciej Strzembosz (Krajowa Izba Producentów Audiowizualnych), Piotr Wojciechowski (Stowarzyszenie Pisarzy Polskich), Jerzy Biernat (Związek Polskich Artystów Plastyków), Jerzy Kornowicz i Krzysztof Knittel (Związek Kompozytorów Polskich).

W *Deklaracji założycielskiej* pojawiły się zapisy mówiące o niezależności organizacji: „Obserwatorium nie jest związane z żadną partią polityczną. Nie sprzyja z założenia żadnej opcji, ani prawicy, ani lewicy, ani centrum. Będzie bezstronnie badać zasoby archiwalne polskiego Sejmu, aby w poczuciu obywatelskiej odpowiedzialności móc ocenić, jak poszczególni kandydaci na reprezentantów narodu dbali o zachowanie narodowego dziedzictwa kulturowego i tworzenie warunków do funkcjonowania kultury w gospodarce rynkowej (...)”¹⁶. Należy jednak pamiętać, że Fundacja została powołana w okresie przedwyborczym i w sposób jawny włączyła się w kampanię – „Obserwatorium będzie monitorować od dziś wszystkie głosowania parlamentarne, a z czasem – mamy nadzieję – także ważne dla kultury głosowania w samorządach”¹⁷.

Mówiąc wprost: „Będziemy monitorować, którzy posłowie popierają ustawy korzystne dla polskiej kultury, a którzy nie – tłumaczył (...) Maciej Strzembosz z Krajowej Izby Producentów Audiowizualnych”¹⁸.

Deklaracja zakładała działania o charakterze lobbingu, krytycznej oceny pracy parlamentu. Spore wątpliwości budziły wypowiedzi o tym, że „w najbardziej oczywistych przypadkach, gdy głosowania poszczególnych osób układać się będą w przejrzyste wzory, Obserwatorium przyznawać będzie dwa odmienne tytuły: Sojusznika Kultury Polskiej i Przeciwnika Kultury Polskiej”¹⁹. Nie wiadomo, według jakich kryteriów miałyby się to dokonywać – dość jednak, że poza deklaracją fundacja nigdy nie przyznała żadnego z tych tytułów. Poza pierwszymi oficjalnymi wypowiedziami, konferencją prasową na temat projektu ustawy o finansowaniu kultury z 2007 r. nie ma już żadnych informacji o działalności fundacji. Odsyłacz do strony internetowej podawany we wszystkich artykułach na temat Obserwatorium Kultury Polskiej prowadzi do Fundacji Obserwatorium Zarządzania, zajmującej się doradztwem, szkoleniami i edukacją ekonomiczną – nie widać tam żadnych powiązań z kulturą.

Powołanie *Samorządowego Obserwatorium Kultury* w Poznaniu zostało zaanonsovane przy okazji organizacji konferencji pod tytułem *Instytucje kultury w czasach kryzysu* w 2009 r.

¹⁵ IK UJ w osobie reprezentantki Katarzyny Plebańczyk bierze udział w pracach grupy; więcej na ten temat na <http://www.encatc.org>

¹⁶ <http://www.audiowizualni.pl>; *Donald Tusk przeciwnikiem kultury polskiej?*, www.stopklatka.pl, 5 maja 2005 r.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *Powstało Obserwatorium Kultury Polskiej*, <http://www.filmweb24.pl>, 6 maja 2005 r.

¹⁹ *Donald Tusk przeciwnikiem kultury polskiej? ...*, dz. cyt.

Powstała strona internetowa, na której opisano genezę, ideę współpracy między różnymi środowiskami (naukowców, samorządowców, praktyków kultury) oraz zadania obserwatorium. Należą do nich:

- badania sektora kultury w Polsce,
- projektowanie lokalnych strategii rozwoju kultury,
- ekspertyzy w zakresie zarządzania w kulturze i polityki kulturalnej,
- realizacja projektów badawczych i wdrożeniowych dla administracji publicznej,
- zarządzanie zmianą w samorządowych instytucjach kultury,
- szkolenia dla pracowników sektora kultury i przedstawicieli samorządów,
- organizacja konferencji dla teoretyków i praktyków zarządzania w kulturze,
- współpraca międzynarodowa w zakresie transferu wiedzy i dobrych praktyk,
- publikacje z zakresu zarządzania w kulturze i polityki kulturalnej.

W opisie działań widać poszukiwanie idei – nie określono wyraźnie formuły działania obserwatorium – organizacja deklaruje z jednej strony zajmowanie się instytucjami samorządowymi, ale z drugiej strony chce organizować szkolenia, konferencje i publikacje dla całego sektora.

Poza wzmianką na stronie internetowej w ciągu ostatniego roku nie pojawiły się żadne inne doniesienia o działalności SOK-u.

W Szczecinie utworzono *Obserwatorium Europejskiego Regionu Kultury*. Jest to jeden z programów Samorządowej Instytucji Kultury SZCZECIN 2016 (powstałej w ramach starań Szczecina o tytuł europejskiej stolicy kultury). W 2009 r. powstało pod patronatem Uniwersytetu Szczecińskiego na rzecz projektu badań stanu kultury Szczecina i regionu potrzebnych do starań miasta o tytuł ESK partnerstwo instytucji SZCZECIN 2016 z Fundacją Kultury i Sportu „Prawobrzeże”. Partnerstwo ma charakter otwarty.

W ramach programu odbywają się cykliczne spotkania, jak np. Demokracja kulturalna, Okrągły stół transkultury.

Program „*Obserwatorium Kultury*” *Narodowego Centrum Kultury* (instytucji podległej bezpośrednio ministrowi kultury) „powstał z potrzeby stworzenia stałej płaszczyzny współpracy, debaty i wymiany poglądów między administratorami i menedżerami kultury a środowiskiem naukowym”²⁰.

W ramach programu w 2010 r. realizowane są takie działania, jak:

- cykl seminariów „Kultura i rozwój”, organizowanych wspólnie z Ośrodkiem Badań nad Przyszłością Collegium Civitas, poświęconych dyskusjom nad kulturowymi uwarunkowaniami rozwoju społeczno-ekonomicznego,
- międzynarodowa konferencja poświęcona przemysłom kreatywnym, organizowana wspólnie z Łódź Art Center,
- międzynarodowa konferencja na temat ekonomicznych aspektów rozwoju kultury i metod ich badania. Instytucjami partnerskimi w tym projekcie są: Instytut Adama Mickiewicza, Narodowe Centrum Kultury, Fundacja Procultura i Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej,
- program grantowy Obserwatorium Kultury 2010 r., wspierający projekty badawcze z zakresu nauk o kulturze, w tym zwłaszcza nauk ekonomicznych i statystyki kultury (funkcjonował wcześniej jako jeden z programów ministra kultury),
- publikacja książek tematycznie powiązanych.

²⁰ Wszystkie informacje pochodzą ze strony <http://www.nck.pl>

Program jako taki nie został szczegółowo zaprezentowany, nie pokazano potencjalnych linii współpracy pomiędzy środowiskami. Ciekawym opisaniem problemu mógłby stać się program grantowy, z założeniami zawartymi w regulaminie. Wśród kwalifikujących się projektów zostały wpisane:

- projekty badawcze z zakresu uczestnictwa w kulturze, potrzeb kulturalnych, polityki kulturalnej, a także potencjału ekonomicznego sektora kultury, w tym zwłaszcza przemysłów kultury;
- budowa, utrzymanie i udostępnianie specjalistycznych baz danych z zakresu wymienionych dziedzin, z wyłączeniem baz danych lub informatorów prezentujących bieżącą ofertę kulturalną (repertuary kin, teatrów, oferta muzeów, koncerty itp.);
- projekty diagnostyczne i ewaluacyjne zamawiane przez podmioty działające w sektorze kultury, dotyczące działalności kulturalnej prowadzonej przez te podmioty;
- popularyzacja wyników badań i analiz w tym:
 - konferencje, sympozja
 - wydawnictwa naukowe i inne wydawnictwa recenzowane (także pokongresowe, pokonferencyjne) z zakresu uczestnictwa w kulturze, polityki kulturalnej, ekonomiki kultury, statystyki kultury, socjologii kultury itp.).

Zaprzeczeniem idei obserwatorium opisanej na stronie internetowej jest jednak zapis w regulaminie, że „wnioskodawcami mogą być wyłącznie podmioty prawa polskiego, posiadające osobowość prawną:

- stowarzyszenia
- fundacje
- instytucje kultury, dla których organizatorami są jednostki samorządu terytorialnego, z wyłączeniem samorządowych instytucji kultury współprowadzonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego²¹.

Nietrudno zauważyć, że wśród uprawnionych beneficjentów brakuje właśnie środowiska naukowego, tak podkreślanego w ideach tworzenia obserwatorium. Wykluczenie instytucji współprowadzonych przez MKiDN również wydaje się w tym kontekście nieco wątpliwe. Pojawia się pytanie o to, jakie są założenia dotyczące tak skonstruowanego programu i jakie informacje o kulturze dzięki temu zostaną uzyskane. Opisane zadania rzadko są przecież realizowane przez same instytucje; na ogół powstają we współpracy środowisk.

W ramach komentarza należy wspomnieć, że w 2009 r. programem objęte były zarówno uczelnie wyższe, jak i podmioty gospodarcze działające w sferze kultury.

Obserwatorium Żywej Kultury (OŻK) to projekt naukowo-badawczy realizowany przez Narodowe Centrum Kultury, grupę badaczy z Zakładu Metod Badania Kultury Uniwersytetu Warszawskiego i przez Stowarzyszenie Klon-Jawor. (Stowarzyszenie łączy część dotyczącą kultury do własnego większego projektu pod nazwą Moja Polis.) OŻK ma być systemem zbierania i opracowywania danych oraz tworzenia nowoczesnych wskaźników stanu kultury, w efekcie ostatecznym udostępnionym publicznie w Internecie. Na razie projekt jest na etapie pilotażowym.

²¹ Regulamin Programu „Obserwatorium kultury 2010”, <http://www.nck.pl>

Małopolskie Obserwatorium Kultury jest inicjatywą związaną z Małopolskim Instytutem Kultury – instytucją samorządową województwa małopolskiego. Program jest na etapie przygotowywania założeń merytorycznych. Do współpracy, i jednocześnie dyskusji na temat idei obserwatorium w Polsce, zostały zaproszone zespoły:

- Programu Obserwatorium Kultury Narodowego Centrum Kultury w Warszawie,
- Ośrodka Statystyki Kultury Głównego Urzędu Statystycznego w Krakowie,
- Katedry Socjologii Ogólnej i Antropologii Społecznej Wydziału Humanistycznego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie,
- Katedry Zarządzania Kulturą Instytutu Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,
- Projektu Obserwatorium Żywej Kultury (Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego),
- Samorządowej Instytucji Kultury SZCZECIN 2016,
- Departamentu Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego.

W marcu 2010 r. w Małopolskim Instytucie Kultury odbyło się seminarium, na którym dyskutowano możliwości powołania ogólnopolskiego obserwatorium kultury oraz jego regionalnych agend. Wnioski ze spotkania miały charakter ogólny, niemniej w większości uczestnicy zgodzili się, że bardziej prawdopodobne jest utworzenie luźnej sieci współpracy, gdzie każdy realizuje własne cele, wymienianie się informacjami, spotkanie w celu dyskutowania problemów, niż tworzenie organizacji o charakterze ogólnopolskim czy też regionalnych oddziałów pod jedną egidą (jak chciałoby MKiDN).

Przyjrzenie się opisanym niniejszym inicjatywom pokazuje ogromną różnorodność działań, różne cele i spodziewane efekty. SOK z Poznania jest przede wszystkim inicjatywą samorządu lokalnego i jako taka jest całkowicie zrozumiała, ale z drugiej strony jej założenia pokazują, że mimo takiej specjalizacji pomysłodawcy nie chcą się zamknąć wyłącznie w działaniach samorządów. Fundacja OKP postawiła sobie za cel lobbing i rozliczanie parlamentu, program NCK, w kształcie opisanym na stronie internetowej, jest niespójny i nie pokazuje konkretnego kierunku.

Dyskutowane, nie tylko na forum MIK, idee powołania działającego na skalę ogólnopolską obserwatorium kultury, prowokują do stawiania wielu pytań, na które dotąd nie znaleziono wspólnych odpowiedzi. Rozrzut zainteresowań przedstawionych podmiotów jest ogromny: od gromadzenia danych, przez tworzenie ogromnej bazy danych i informacji statystycznych (OŻK), system wymiany informacji, szkoleń (MIK), aż po wpływanie na funkcjonowanie państwa przez aktywny lobbing (OKP). Czasem przyjęcie formy prawno-organizacyjnej narzuca tematykę – tak jest w przypadku poznańskiego SOK-u, choć w założeniach organizacja ta chciałaby być czymś więcej.

Podsumowując rozważania tej części artykułu, chciałabym sformułować kilka własnych przemyśleń dotyczących działania potencjalnego obserwatorium w Polsce. Niezależnie od przyjętej skali działalności należałoby określić kilka kwestii podstawowych.

Cele

Analiza działalności organizacji europejskich pokazuje, że niezależnie od tego, czy mówimy o organizacji regionalnej, czy ogólnopolskiej, za podstawowy cel można uznać

zarządzanie wiedzą o kulturze, rozumiane jako aktywna działalność, polegająca na gromadzeniu (w tym również działalności badawczej), a następnie przechowywaniu i udostępnianiu informacji na temat kultury oraz stymulowaniu jej rozwoju. Celem powinny być ponadto: ułatwianie zarządzania placówkami kultury zarówno publicznymi, jak i prywatnymi, czynne włączanie się w świadome kreowanie polityki kulturalnej. Powinno się to odbywać m.in. poprzez:

- inicjowanie i koordynowanie działalności naukowo-badawczej w obszarze kultury,
- monitoring procesów kulturowych,
- odpowiadanie na potrzeby podmiotów działających w sektorze kultury, poprzez m.in. tworzenie warunków i inicjowanie współpracy środowiskowej, krajowej i międzynarodowej, szkolenie menedżerów.

Zakres działania

Podejmowane w Polsce próby pokazują i tutaj różnorodność – od tworzenia baz danych (OŻK), baz aktualności, lobbingu (OKP), aż do szeroko rozumianych badań w kulturze.

Aktywne działania powinny skupiać się wokół następujących zagadnień:

1. metodologia badań kulturoznawczych,
2. kultura wobec innych nauk, m.in. antropologii, filozofii, socjologii, psychologii (np. społeczna aktywność kulturalna, przygotowanie do odbioru sztuki, możliwości ekonomiczne, poziom rozbudzenia potrzeb kulturalnych, budowanie poczucia tożsamości kulturowej w danym obszarze geopolitycznym, globalizacja, zachowania kulturalne społeczeństwa i jednostek),
3. działalność kulturalna zawodowa i amatorska, publiczna i prywatna w poszczególnych dziedzinach kultury, m.in. literatura, plastyka, wzornictwo, teatr, muzyka, film, architektura, radio, telewizja, multimedia, sztuki audiowizualne, dziedzictwo kulturowe, nowe media – wydarzenia, projekty, powstawanie i obieg dzieł sztuki, produkty kultury materialnej i niematerialnej,
4. monitorowanie procesów kulturowych w skali krajowej i międzynarodowej, np. rozwój sieci kulturalnych, współpracy międzynarodowej, trendy zmian w kulturze, nowe technologie w kulturze, turystyka kulturalna,
5. zarządzanie kulturą w Polsce w kontekście polityki UE i innych krajów, w tym m.in.:
 - a) polityka kulturalna – projekty i propozycje polityki krajowej, regionalnej i lokalnej na dany okres, opinie i stanowiska,
 - b) legislacja,
 - c) ekonomika kultury: infrastruktura, źródła i sposoby finansowania przedsięwzięć, kulturalnych zawodowych i amatorskich, gospodarka finansowa instytucji kultury,
 - d) rynek kultury – popyt i podaż, reklama, marketing, public relations, sponsoring,
 - e) programy i projekty kulturalne,

- f) problemy zawodów sektora kultury, mobilność pracowników i artystów, zatrudnienie i wynagrodzenia,
- g) zarządzanie instytucją kultury (m.in. muzea i galerie, archiwa, dziedzictwo narodowe, ochrona i konserwacja zabytków, literatura, książki, czasopisma, muzyka, taniec, teatr, sztuki audiowizualne, biblioteki).

Formy działania

Realizacji zadań służą konkretne działania podejmowane w ramach określonych wcześniej trzech celów działalności:

1. Inicjowanie i koordynowanie działalności naukowo-badawczej w obszarze kultury:
 - określanie kierunków i tematów badawczych
 - inicjowanie i prowadzenie badań naukowych
 - opracowywanie specjalistycznej terminologii
 - organizowanie spotkań, konferencji naukowych
 - prace analityczne, ekspertyzy, opinie i stanowiska
 - zarządzanie projektami badawczymi
 - konsultacje, doradztwo
 - działalność wydawnicza, m.in. książki, bibliografie, czasopisma, materiały konferencyjne.
2. Monitoring procesów kulturowych:
 - gromadzenie aktualnych danych o stanie kultury w kraju i poza nim, określanie standardów, tworzenie i wykorzystywanie systemu wskaźników
 - rozpoznawanie nowych trendów w kulturze
 - przetwarzanie informacji, budowanie zasobu danych o kulturze
 - budowa elektronicznego systemu informacji o kulturze.
3. Odpowiadanie na potrzeby podmiotów działających w sektorze kultury:
 - inicjowanie dialogu o kulturze i zarządzaniu kulturą, w tym organizowanie spotkań, konferencji, warsztatów, debat, łączących pracowników sektora kultury
 - koordynowanie współpracy pomiędzy poszczególnymi sektorami kultury
 - tworzenie sieci instytucji i organizacji współpracujących
 - działalność edukacyjna, w tym szkoleniowa
 - zarządzanie projektami kulturalnymi
 - działalność informacyjna, w tym udostępnianie zgromadzonych informacji zainteresowanym odbiorcom w ustalonej formie
 - poszukiwanie środków finansowych na działania.

System informacyjny

Działalność informacyjna powinna zostać oparta na nowoczesnych rozwiązaniach teleinformatycznych, przede wszystkim na portalu internetowym. Podstawową zaletą jest tu zaoferowanie potencjalnemu czytelnikowi szybkiego i jednoczesnego dostępu do

różnorodnych zasobów informacyjnych. Zasoby powinny być gromadzone w bazach danych i serwisach informacyjnych, umieszczonych na serwerze obserwatorium oraz serwerach instytucji współpracujących.

Dostęp do zasobów powinien być zróżnicowany ze względu na kategorię użytkownika i częściowo odpłatny. Oprócz wersji elektronicznej powinna istnieć również wersja tradycyjna, papierowa, w bibliotece obserwatorium.

Forma organizacyjna

Doświadczenia zagraniczne pokazują, że jest to najtrudniejszy problem – nie sposób stworzyć organizacji zupełnie niezależnej, gdyż wówczas nie ma ona środków na prowadzenie działalności, zwłaszcza w szerszym zakresie. Niewątpliwie korzystne byłoby tworzenie w miarę niezależnej organizacji, nieuwikłanej w doraźną politykę, ale jednocześnie mogącej dzięki podejmowanej działalności realizować swoje cele.

Aby realizować opisane powyżej cele, konieczna jest współpraca wielu środowisk, zarówno praktyków tworzących kulturę, jak i decydentów środków finansowych oraz środowisk naukowych. Przemawia to za rozwiązaniem tworzącym raczej ogólnopolską sieć współpracujących ze sobą ośrodków, na co dzień funkcjonujących niezależnie, niż jednolitą instytucję. Sieć jako taka mogłaby stać się potencjalnym zleceniobiorcą badań w kulturze, a poprzez podejmowane działania mogłaby wpływać na zarządzanie kulturą w Polsce i realizację polityki kulturalnej.

BIBLIOGRAFIA

- Kultura w 2008 r.*, GUS – Warszawa 2009 r., dostępny na <http://www.stat.gov.pl>
- Kisilowska M., *Obserwatorium kultury jako ośrodek zarządzania wiedzą*. Seria „Raporty. Analizy. Opinie”, Warszawa 2005, s. 5 (wersja PDF dostępna na stronie <http://www.nck.pl>)
- Rada Europy/ERICArts, *Cultural Policies In Europe: a Compendium of Basic Facts and Trends*. ARcult Media, Bonn 2000.
- Regulamin Programu „Obserwatorium kultury 2010”, www.nck.pl
- Schuster J.M., *Informacja w polityce kulturalnej. Infrastruktura informacyjna i badawcza*, Kraków 2007.
- <http://www.circle-network.jaaz.pl>
- <http://www.ericarts.org>
- <http://www.culturelink.org>
- <http://www.budobs.org>
- <http://www.unesco.org/culture/development/observatories>
- <http://www.labforculture.org>
- <http://www.nck.pl>